

Gawlas, Sławomir

"Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów
możnowładztwa małopolskiego",
Włodzimierz Dworzaczek, Warszawa
1985 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 76/4, 923-924

1985

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Narodowym, Warszawa). Powstało ono krótko przed połową XV w. i — w zgodnej opinii historyków sztuki — zajmuje wyjątkowe miejsce w dziejach późnogotyckiego malarstwa śląskiego i regionów sąsiednich.

Poza wprowadzeniem i zakończeniem książka składa się z siedmiu rozdziałów. W rozdziale pt. „Ołtarz św. Barbary — fundacja” (s. 19—28) znajdziemy ważną dla historyka *tout court* tezę, iż u podstaw fundacji retabulum leżało — znamienne dla późnego średniowiecza — nasilenie eschatologicznych niepokojów i wątpliwości. Obszerny rozdział pt. „Problemy ikonografii ołtarza św. Barbary” (s. 29—76) poświęcony jest zwłaszcza zbadaniu stosunku ikonografii ołtarza otwartego do tradycji literackiej i legendy obrazowej św. Barbary, a także analizie eschatologicznych aspektów ołtarza zamkniętego. W krótkich uwagach na s. 77—78 („Otwarty i zamknięty ołtarz św. Barbary — rozróżnienie podstawowe”), wysunięto pogląd o niejednorodności dzieła w zakresie koncepcji i języka artystycznego. Z kolei (s. 79—120) ukazał autor retabulum w szerszym kontekście sztuki ołtarzowej późnego średniowiecza. Szczególnie interesujące są tutaj rozważania nad funkcjonalną oraz ideową genezą nastawy rzeźbionej i malowanej (zakończoną zwycięstwem tej ostatniej) w kontekście „uobecniania” *sacrum*. W rozdziałach kolejnych (s. 121—142 i 143—168) rozważono problem autorstwa dzieła. Zdaniem A. Labudy Mistrz ołtarza św. Barbary pochodził z szeroko rozumianej Górnej Nadrenii; jego formację artystyczną ukształtowało malarstwo franko-flamandzkie i południowo-niemieckie. Natomiast ojczyzną Mistrza cykliów pasyjnych była Norymberga. Autor stwierdził w jego twórczości odniesienia do malarstwa bawarskiego i frankońskiego. Wreszcie w rozdziale pt. „Mistrz cykliów pasyjnych i Mistrz ołtarza św. Barbary w latach 1450—1460” (s. 169—183) omówiono dzieła powstałe pod wpływem twórczości obu artystów.

Ta ważna monografia ma nieco skomplikowaną budowę i nie zawsze komunikatywny język. Integralnym elementem tekstu jest załącznik 182 ilustracji. Książkę wyposażono w obszernie streszczenie niemieckie.

M.D.

Włodzimierz Dworzaczek, *Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1985, s. 476, ilustr.

Książka jest kontynuacją wydanej przez autora w 1971 r. zbiorowej biografii Leliwitów Tarnowskich w XIV—XV w. W następnym stuleciu dzieje rodziny przesłoniła postać hetmana Jana Amora Tarnowskiego. Jemu poświęcono więc ponad 2/3 objętości omawianej publikacji. Jako syn zmarłego w 1500 r. Jana Amora Młodszego był on przedstawicielem młodszej linii Leliwitów. Autor przedstawił najpierw krótko jego starszego brata Jana kasztelana krakowskiego (+1514), a potem młodość i początki kariery przyszłego hetmana do uzyskania buławy w 1527 r. W następnych pięciu rozdziałach na szerokim tle źródłowo kreślonych dziejów Rzeczypospolitej pokazane zostały kolejne etapy biografii politycznej Tarnowskiego do ostatecznego ustąpienia z hetmaństwa w 1559 r. W dalszych trzech rozdziałach omówiono: podstawy majątkowe i działalność gospodarczą hetmana, jego sprawy rodzinne, okazały i liczny dwór z marszałkiem na czele, jego skład i rolę jako ośrodka kultury, zainteresowania i fundacje artystyczne Jana Tarnowskiego, a wreszcie działalność pisarską („*Consilium rationis bellicae*”, niedokończony traktat „Oprawianie zamków albo miast” i inne dzieła związane z jego osobą). Następnie przedstawione zostały okoliczności śmierci w 1561 r. i charakterystyka postaci hetmana (rozdział X), a dalej losy jego spadkobierców, młodo zmarłych: syna Jana Krzysztofa kasz-

telana wojnickiego (+1567) i ostatniej dziedziczki fortuny córki Zofii (+1570), żony księcia Konstantego Ostrogi wojewody kijowskiego (rozdział XI). Dobra tarnowskie pozostały potem w rękach potomków tego ostatniego. W tym miejscu autor wraca do przełomu XV i XVI w. aby nakreślić dzieje starszej linii Leliwitów, potomków zmarłego w 1507 r. Jana Feliksa zwanego Szramem, wojewody sandomierskiego, potem krakowskiego. Obszerniej omówione zostały wybitniejsze postacie jak najmłodszy syn Jana Szrama — Jan Spytek (+1552/1553) podskarbi koronny i wnuk Stanisław Spytek (+1568) również podskarbi i wojewoda sandomierski (rozdział XIII). Książkę zamknęła postać jedynego syna tego ostatniego Stanisława (+1618) kasztelana sandomierskiego wsławionego głośnym zajazdem na dobra tarnowskie w 1570 r.

Włodzimierz D worzaczek traktuje dzieje Leliwitów jako ilustrację procesów zachodzących w warstwie magnaterii w XVI w. — dążeń politycznych jej przedstawicieli i kierunków działalności gospodarczej, karier i wymierania niektórych linii a degradacji społecznej innych. Narrację cechuje bogactwo i konkretność szczegółów. W tle obok dziejów Rzeczypospolitej do początku XVII w. przewijają się dziesiątki różnych postaci. Kwerenda archiwalna objęła przede wszystkim polskie zbiory przy czym autor zdążył wykorzystać niektóre zespoły źródeł przed ich zniszczeniem w czasie ostatniej wojny. W książce są osobne indeksy osób i nazw geograficznych.

S.G.

Robert O. Crumme y, *Aristocrats and Servitors. The Boyar Elite in Russia 1613—1689*, Princeton University Press, Princeton 1983, s. 315.

Monografia amerykańskiego sławisty R. O. Crumme y'a poświęcona jest elicie władzy siedemnastowiecznego państwa rosyjskiego i jej najbardziej reprezentatywnemu organowi — Dumie Bojarskiej. Swoje zainteresowanie niniejszą tematyką autor, profesor Uniwersytetu Kalifornijskiego, sygnalizował już uprzednio publikując interesujące artykuły, poświęcone m.in. miastniczestwu (1980), stosunkom Piotra I z bojarstwem w latach 1689—1700 (1979) itd.

Praca Crumme y'a stanowi pierwszą na gruncie historiografii anglosaskiej próbę przedstawienia elity rosyjskiej w XVII stuleciu i zachodzących w jej szeregach różnorodnych zjawisk. W orbicie zainteresowań autora znalazła się nie tylko rodzina szlachta, wywodząca się nierzadko ze znakomitych, posiadających rurykowiczowskie koneksje rodzin kniaziowskich, ale również przedstawiciele warstwy urzędniczej stanowiącej poprzez rozbudowany system prikazów siłę napędową administracji państwowej. Badaniami objęto również relacje zachodzące między obydwojma tymi ugrupowaniami.

Ze szczególnym uznaniem należałoby podkreślić niebagatelny wysiłek autora włożony w próbę rekonstrukcji stanu liczebnego Dumy w latach 1613—1690 (Appendix A, s. 175—177) i jej składu osobowego w latach 1613—1713 (Appendix B, s. 178—214). Niestety, ustalenia Crumme y'a nie zawsze zasługują na wiarę. Poważny błąd stanowi np. zaliczenie w skład Dumy Bojarskiej w 1613 r., u progu panowania Michała Fiodorowicza, kniazia Iwana Iwanowicza Szujskiego, rodzonego brata zdetronizowanego cara Wasyla IV. Książę ten, aresztowany wraz z całą rodziną 29 czerwca 1610, został wraz z braćmi wydany przez Rosjan Zygmuntovi III Wazie i do stycznia 1613 r. przebywał w niewoli polskiej (m.in. w Gostyninie). Odzyskawszy wolność, aż do r. 1620 odmawiał powrotu do Moskwy zasłaniając się przysięgą na wierność Władysławowi IV, w świetle której Michał był uzurpatorem.

Niezależnie od tego typu mankamentów praca Crumme y'a zasługuje na uwagę. Stanowi ona dzieło pożyteczne, o sporych walorach poznawczych, poparte rzetelną